

Pregledni naučni članak

UDK: 725.5(497.11)“1941/1969”

72.071.1:929 Клиска С.

ID: 212274956

Marta Vukotić Lazar

Docent, Odeljenje za istoriju umetnosti
Filozofski fakultet, Univerzitet u Prištini
Sa privremenim sedištem u Kosovskoj Mitrovici
Filipa Višnjića b.b., 38220 Kosovska Mitrovica, Srbija
marta.vukotic@gmail.com

Đurđija Borovnjak

Istoričar umetnosti
Istorijski arhiv Beograda
Palmira Toljatija br. 1, 11070 Beograd, Srbija
djurdja.borovnjak@arhiv-beograda.org

ZNAČAJ ARHITEKTE STANKA KLISKE U UNAPREĐENJU ZDRAVSTVENE KULTURE BEOGRADA U PERIODU NAKON DRUGOG SVETSKOG RATA*

Apstrakt: Arhitekta Stanko Kliska (Snagovo, Bosna, 15. IX 1896 – Beograd, 03. X 1969) predstavnik je generacije mladih intelektualaca koja je prihvatila ideju ujedinjenja jugoslovenskih naroda. Period između dva svetska rata u njegovom stvaralaštvu vezan je za grad Zagreb. Drugi svetski rat prekida *Zagrebački period* njegove samostalne i veoma uspešne delatnosti u tom gradu i dovodi ga kao *izgnanika* u Beograd, gde je ostao sa svojom porodicom, da živi i radi do kraja života.

Nakon raspisanog javnog konkursa 1950. godine Stanko Kliska je izabran za vanrednog profesora Arhitektonskog fakulteta u Beogradu, na predmetu *Društvene zgrade*. Preuzima predavanja u grupi profesora D. Leka o zdravstvenim zgradama i rukovodi vežbama iz iste oblasti. Sa radom *Uticaj bolesničke jedinice na razvitak savremene bolnice* postaje redovni profesor na predmetu *Projektovanje zdravstvenih zgrada* 1957. godine, kada je imenovan i za dekana Arhitektonskog fakulteta u Beogradu. *Beogradski period* u stvaralaštvu Stanka Kliske obeležava ceo niz projekata, kako realizovanih tako i ne realizovanih, među kojima se ističu: *Sanatorij Predsedništva vlade FNRJ* (Beograd 1947–1949); *Skica Generalnog plana i programske skice za Medicinski fakultet u Beogradu* (1952); *Ginekološko-akušerska klinika u Beogradu* (1949–1956); *Opšta bolnica u Zenici* (1950); *Opšta bolnica u Tuzli* (1956) itd. Stručnost, profesionalna odvažnost,

doslednost i skromnost učinile su da Stanko Kliska u Beogradu bude prihvaćen kao uvaženi arhitekta i profesor Arhitektonskog fakulteta u Beogradu. Umro je 1969. godine u Beogradu, a nakon tri dana sahranjen je na Mirogoju u Zagrebu.

Ključne reči: urbanizam, arhitektura, zdravstvene ustanove, bolnice

Ne MeSH: zakon o zdravstvenim ustanovama

Uvod

Osvrt na sveukupni razvoj moderne arhitekture i urbanizma u Srbiji nije moguć bez sagledavanja i proučavanja originalnih arhivskih dokumentata koja govore o opusima graditelja ponaosob. Sagledane u kontekstu društvenih, političkih, životnih i ambijentalnih okolnosti, lične i porodične zaostavštine arhitekata, prvenstveno lična dokumenta i dokumenta delatnosti – projektna i fototečka građa, postaju nezaobilazno sredstvo na putu rekonstrukcije jedne sveobuhvatne slike i atmosfere u kojoj su stvarali i gradili, ali i potpunijeg razumevanja savremenog arhitektonskog i urbanističkog kretanja na tlu Srbije i Beograda. Moderna arhitektura između dva rata, kao jasno definisano i zaokruženo stvaralačko razdoblje, velikim delom je nastavila da živi dugo nakon Drugog svetskog rata, uprkos stremljenjima da se preko noći stvore nove tradicije i raskinu sve spona sa tekovinama moderne arhitekture međuratnog perioda.

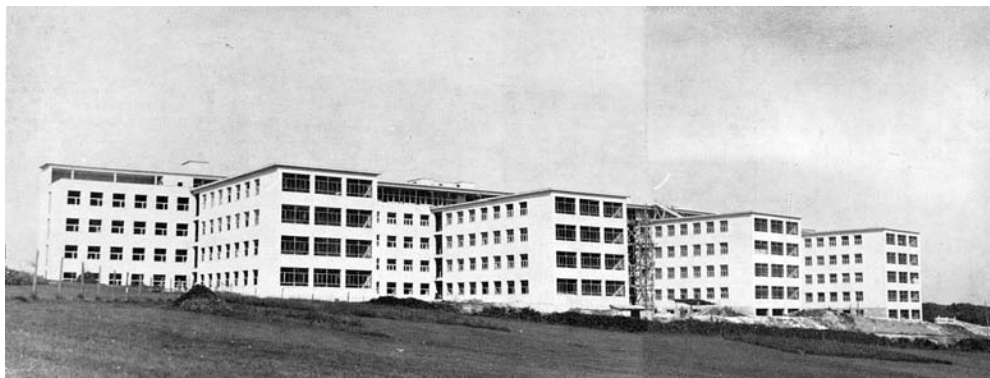
Obaveza prikupljanja, sređivanja, proučavanja i čuvanja ovakvih zaostavština, kao i potreba za njihovom sistematičnom obradom i objavljivanjem u vidu periodičnih i monografskih publikacija, namenjenih stručnjacima, specialistima, studentima, ali i široj kulturnoj javnosti, važna je između ostalog i kao doprinos valjanom uvidu u nacionalno kulturno blago na putu njegovog očuvanja od zaborava. Specijalizovane institucije, sa osnovnom delatnošću prikupljanja i čuvanja arhivskog nasleđa, zapravo predstavljaju svojevrsno izorište za istraživače u naučnom proučavanju, kritičkom sagledavanju i tumačenju arhitektonskog dela i njegovih autora. Odeljenje arhitekture koje radi pod okriljem Muzeja nauke i tehnike u Beogradu, formirano je upravo sa zadatkom da prikuplja, sređuje i da se stara o zaostavštinama najznačajnijih srpskih neimara XIX i XX veka. Zbirke Odeljenja arhitekture danas sadrže preko deset hiljada projekata iz opusa eminentnih srpskih graditelja, poput Milana Zlokovića, Nikole Dobrovića, Branislava Kojića, Dragiše Brašovana, Aleksandra Deroka, Bogdana i Nikole Nestorovića, Branka Tanazevića i drugih doajena srpskog graditeljstva. Osim projekata, sadržaj zbirke Odeljenja arhitekture čine i skice, crteži, makete i fotografije arhitektonskih projekata, arhivska građa, konkursni elaborati, građa iz knjiga i periodičnih publikacija, memoarska građa u vidu sećanja arhitekata i njihovih savremenika, lični predmeti itd. U ovom Odeljenju čuva se i zaostavština arhitekta Stanka Kliske, koja je u Muzej pohranjena kao poklon Aleksandre Kliske Šešić, ćerke arhitekta Stanka Kliske. Zaostavštinu su strpljivo i sistematično sređivale i čuvale u svom stanu, u kome je do kraja života stanovao i sam

izgradnje, a da se pri tome uz sva potrebna znanja i umeće, pod pritiskom hitnog projektovanja i izgradnje stanova, ne zanemare i druge projektantske i urbanističke teme, dobar ukus i osećaj za kulturu stanovanja u gradu.

Od generacije predratnih arhitekata Hrvatske, jedan broj je imenovan za profesore na Visokoj tehničkoj školi koja je osnovana u Zagrebu 1919. godine. Prvi rektor te škole bio je arhitekta Edo Šen, a među uglednim profesorima bio je i Viktor Kovačić, Boleov (Herman Bolle) i Vagnerov (Otto Wagner) đak, arhitekta koji je bio poznat i po tome što je ceo svoj radni vek proveo u svojstvu samostalnog projektanta, odbijajući da se bavi građevinskim preduzetništvom i radom u državnoj službi. Njegove stambene zgrade *Slaveksa* i *Ekspolatacije* d.d. u Zagrebu, i najmonumentalnije delo, *Zagrebačka burza* postaju uzori čitavoj plejadi mladih arhitekata, pa samim tim i Stanku Kliski. [11: 52] U periodu studentskih dana Stanko Kliska se ženi Zagrepčankom Anicom Vincenc 1920. godine, a uskoro dobijaju i ćerku Aleksandru, u martu 1922. [1] Kliska je diplomirao 1923. godine kod profesora Viktora Kovačića (1874–1924). Nakon stečene diplome radio je u njegovom ateljeu, sve do Kovačićeve iznenadne smrti u pedeset i prvoj godini života 1924. Nakon sklopa neočekivanih okolnosti prelazi u atelje profesora Erliha (Hugo Erlih (1879–1936) koji 1925. godine biva pozvan da nasledi prof. Kovačića na Tehničkom fakultetu u Zagrebu, gde će nastaviti sa radom sve do kraja života 1936. godine. [11: 52] Hugo Erlih je vrlo brzo svoju orijentaciju ka modernim tendencijama u arhitekturi preneo, kako na svoje studente i saradnike, tako i na oblikovanje gradova kao što su bili Zagreb i Beograd, a samim tim je uticao i na celokupan opus arhitekta Stanka Kliske. Cela plejada tada mladih arhitekata koji su završili studije na Tehničkom fakultetu u Zagrebu odmah se zaposlila u državnoj službi, koja je na neki način mogla da im osigura skromne, ali sigurne prihode. Među njima je bio i arhitekta Stanko Kliska. U istom periodu dok je radio kod prof. Erliha, Kliska je započeo rad i u Tehničkom odeljenju Banske uprave u Zagrebu gde će raditi od 1923. do 1929. godine. U tom periodu stiče veliko iskustvo gradeći *Berzu* i *Epidemiološki zavod*, projektujući i rukovodeći gradnjom *pošte u Sisku* (1931), kao i *nadgradnjom Glavne pošte u Zagrebu* (Banovinske štedionice, 1935–1936). [1]

Godine 1929. stiče zvanje ovlaštenog arhitekta i otvara samostalni arhitektonski atelje u Zagrebu. [1] Kao samostalni arhitekta radio je od 1929. godine do izbijanja Drugog svetskog rata 1941. godine, a to je ujedno i najplodotvornije razdoblje *Zagrebačkog perioda (1923–1941)* u opusu arhitekta Stanka Kliske. Ovaj period obeležila su brojna arhitektonska i urbanistička ostvarenja, kao i naučno-istraživački rad. Među objektima iz razdoblja samostalne delatnosti ističu se *Stambeno-trgovinska zgrada na uglu Preobraženske br. 2 i Ulici br. 9 u Zagrebu* (sa J. Denzlerom i M. Kauzlarićem, 1929–1930); *Stambena zgrada Matolnik u Stančićevoj ulici br. 7 u Zagrebu* (1930); *Stambena zgrada na uglu ulica Ljudevita Posavskog i Široline ulice u Zagrebu* (1930); *Gimnazija u Sisku* (1930); *Banovinska bolnica u Slavonskoj Požegi* (1930); *Bolnica u Glini* (1931); *Bolnica u Sisku* (1931); *Bolnica u Sušaku* (sa E. Steinmannom, 1931); [12: 114] *Vila Žepić u Gregorijančevoj ulici 46 u Zagrebu* (1932–

1933); *Bolnica na Rebru u Zagrebu* (1934–1941, sa F. Gabrićem, Antunom Urlihom i V. Juranovićem); (Slika 3); *Banovinska štedionica u Zagrebu* (1935); *Dom Crvenog krsta u Zagrebu* (1935); *Trgovačko stambena zgrada, Preradovićev trg 5 u Zagrebu* (sa A. Urlihom 1939–1940). [13: 4. 14:6. 15:5. 16: 8.]

U periodu između dva svetska rata, Stanko Kliska je učestvovao na velikom broju konkursa i ostavio je isto tako veliki broj projekata, koji nikada nisu realizovani ili su ih realizovala druga lica i ateljei. Među nerealizovanim projektima *Zagrebačkog perioda* ističu se: *Upravno-administrativna zgrada gradskih preduzeća u Zagrebu* (javni konkurs, prva nagrada, 1935. godina); *Narodni dom Sušak* (javni konkurs, treća nagrada, 1934); *Pošta II Zagreb* (idejni projekat, po porudžbini, 1934); *Ekonomsko-komercijalna škola Zagreb* (uži konkurs, prvo mesto, 1938); *Bolnica za saobraćajno osoblje Zagreb* (javni konkurs, prva nagrada, 1938); *Bolnica za saobraćajno osoblje Beograd* (javni konkurs, prva nagrada, 1939); *Hiruška klinika u Beogradu* (po porudžbini, projekat i kompletni elaborat, 1939–1940); *Bujatrička klinika Veterinarskog fakulteta u Beogradu* (projekat i kompletni elaborat izrađen 1939–1940). [1]

U periodu od 1925. do 1938. godine Stanko Kliska je obišao sve važnije evropske metropole u cilju unapređenja stručnog znanja iz domena graditeljstva. Bio je sekretar Inženjerske komore u Zagrebu 1935. godine i predsednik Društva arhitekata u Zagrebu 1936. godine. Nakon svečanog puštanja u rad *Bolnice na Rebru u Zagrebu* 1941. godine, Stanko Kliska biva prinuđen da napusti Zagreb i da se potom kao *izgnanik* nastani u Beogradu. [1]

Beogradski period arhitekta Stanka Kliske (1941–1969)

Doseljavanjem u grad obhrvan ratnim dejstvima, koji je u tom trenutku bio jedino utočište za njega i njegovu porodicu, arhitekta Kliska nije ni slutio da će Beograd postati mesto njegovog trajnog boravka i rada. U tom periodu ujedno zaopčinje i novi *Beogradski period* u opusu Stanka Kliske, a koji će trajati do kraja njegovog života 1969. godine. Obeležavaju ga graditeljska, naučno-istraživačka i pedagoška faza rada, koje su se međusobno prožimale i proizilazile jedna iz druge.

U periodu između dva svetska rata arhitekta Stanko Kliska je radio na teritoriji cele Kraljevine SHS/Jugoslavije, posebno se baveći objektima zdravstvenih ustanova

i bolnica. Tom zadatku je pribegavao nenametljivo i odvažno, sledeći uverenja koja je propagiralo Ministarstvo narodnog zdravlja Kraljevine Jugoslavije, da upravo kroz takva zdanja kakve su bolnice, svako društvo može najjasnije iskazati načela socijalne pravde i humanosti. Pribegavajući ovom zadatku, skoro po prirodnom dikatu svoje ličnosti, težio je da u urbanističkom i arhitektonskom smislu odgovori svim zahtevima i kriterijumima za ostvarenje jedne moderne bolnice po evropskim standardima, vodeći računa pri tom da svaki od tih objekata ponese ponešto sa svoga podneblja, kao i lični pečat Stanka Kliske. [17: 18, 21] U tom periodu Kliska je otpočeo i veze sa Beogradom, na prvom mestu kroz učešće na konkursima i sa projektima koji će kasnije, iako nerealizovani, dati snažan podstrek celoj generaciji tada mladih graditelja i urbanista Beograda, koji su profesionalno stasavali nakon Drugog svetskog rata (projekat za *Bolnicu saobraćajnog osoblja u Beogradu* (1939), *Hirušku kliniku u Beogradu* (1939–1940) i *Bujatričku kliniku Veterinarskog fakulteta u Beogradu* (1939–1940). [18: 199–258]

U okupiranom Beogradu, kao izbeglica iz Nezavisne Države Hrvatske (NDH), iako član Inženjerske komore u Beogradu, nije želeo da se bavi projektovanjem. Na inicijativu profesora Medicinskog i Veterinarskog fakulteta u Beogradu, Kliska je prihvatio da se bavi sakupljanjem i sistematizovanjem podataka stečenih u međuratnoj praksi na polju unapređenja zdravstvene kulture i izgradnje zdravstvenih objekata, u cilju izrade budućeg Programa za posleratnu izgradnju objekata za potrebe tih Fakulteta.

Nakon oslobođenja Beograda 1944. godine stavlja se na raspolaganje Povereništvu za narodno zdravlje Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije, gde biva imenovan za načelnika Odeljenja za obnovu i izgradnju zdravstvenih ustanova. U novoosnovanom Ministarstvu za narodno zdravlje i Komitetu za zaštitu narodnog zdravlja FNRJ, obavlja iste poslove. Kao načelnik Odeljenja za obnovu i izgradnju zdravstvenih ustanova, vrši procenu ratne štete, daje uputstva za njihovu obnovu i izgradnju, priprema podloge za Petogodišnji plan itd, a u isto vreme daje podstrek svojim stručnim pisanim radovima u časopisima, kao što su bili Narodno zdravlje, Naše građevinarstvo itd. U istom periodu Stanko Kliska je projektovao zgrade za potrebe instituta novoosnovanog Medicinskog fakulteta u Skoplju (realizovane 1946/47), potom za Novi kompleks Medicinskog fakulteta u Skolju (1948), tipove anti-tuberkulozinih dispanzera i sreskih ambulanti za potrebe NR Makedonije, za Opštu bolnicu u Titogradu itd, ne zanemarujući ni posao u Savetima za Narodno zdravlje NR Srbije i NR Bosne i Hercegovine, kao i u Izvršnom veću i Narodnoj skupštini FNRJ, gde je rađeno na izradi Zakona o zdravstvenim ustanovama i sličnim propisima.

U periodu od 1947. do 1949. godine intenzivno se radilo na pripremama oko izrade Generalnog urbanističkog plana Beograda. Urbanistički zavod je probleme oko njegove izrade, kao i niza drugih zadataka, iznosio pred sva stručna tela, u kojima je gotovo uvek bio i Stanko Kliska, kao stalni ekspert iz oblasti planiranja i izgradnje zdravstvenih objekata u Saveznom zavodu za narodno zdravlje i Savetima za narodno zdravlje kako NR Srbije, tako i NR Bosne i Hercegovine. [1] Na osnovu

postojećeg stanja, brojnih analiza i prognoza o perspektivama razvoja Beograda, učestvovao je i u radu Planske komisije Izvršnog odbora Narodnog odbora (IONO), koji je u saradnji sa Urbanističkim zavodom, ali i sa saveznim i republičkim ustanovama sastavio Program budućeg razvoja Beograda (na osnovu svih privrednih delatnosti i života u gradu), ali u skladu sa utvrđenim Petogodišnjim planom razvitka Beograda (1947–1951). [19: 199] Godine 1947. arhitekta Stanko Kliska je prešao u Savezni projektantski zavod *Jugoprojekt* gde osniva *Biro za projektovanje zdravstvenih objekata*. Godine 1949. kao stipendista Svetske zdravstvene organizacije posećuje zdravstvene ustanove i bolnice širom Švajcarske, Engleske, Danske i Švedske, sa zadatkom studijskog proučavanja arhitekture bolnica tih zemalja i sagledavanja mogućnosti primene tih iskustava na polju organizacije i izgradnje zdravstvenih ustanova na prostoru Jugoslavije. Nakon završenog studijskog putovanja podneo je iscrpan *Izveštaj* koji je štampan u biltenu Svetske zdravstvene organizacije. [1]

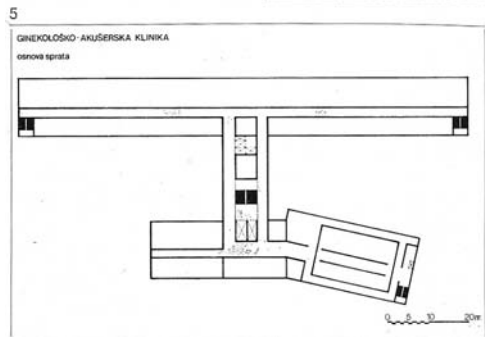
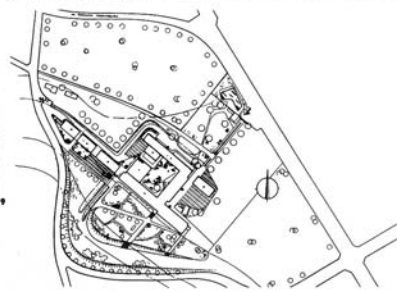
Beogradski period obeležava i ceo niz projekata kako realizovanih tako i ne-

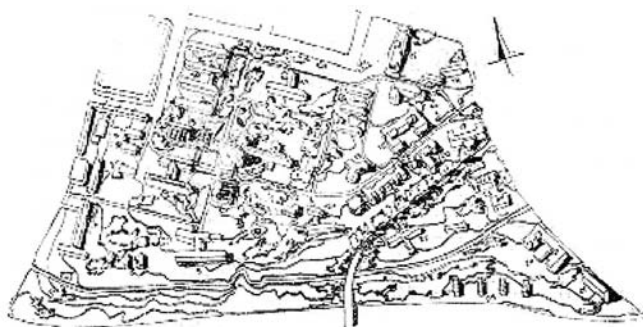
realizovanih među kojima se ističu *Sanatorij Predsedništva Vlade* (Beograd, 1947–1949) (Slika 4); *Skica Generalnog plana i programske skice za Medicinski fakultet u Beogradu* (1952). [20: 1] (Slika 5); *Ginekološka-akušerska klinika u Beogradu* (1949–1956). [21:3] (Slika 6); *Centar za tuberkulozu na Avali* (1950), [22: 1] ali i *Opšta bolnica u Zenici* (1954–59), *Bolnicu za dečju koštanu tuberkulozu na*

SPECIJALNA BOLNICA ZA DEČJU PARALIZU
I KOŠTANO-ZGLOBNU TUBERKULOZU
NA BANJICI — BEOGRAD

Prvobitni projekt: arh. S. KLISKA
Konačni projekt: arh. M. ZLJKOVIĆ

1 Pogled na jugoistočnu fasadu (Foto arh. Barbovec)	3 Plan du rez-de-chaussée
2 Osnova suterrana	4 Plan de l'étage
3 Osnova prizemlja	5 Plan de la terrasse de toit
4 Osnova sprata	6 Margerie du projet primitif
5 Osnova krovne terase	7 Détail de la façade sud-est
6 Maketa prvobitnog projekta (arh. S. Kliska, 1947)	8 Facade révisé
7 Detalj jugoistočne fasade (Foto arh. Barbovec)	9 Plan de masse
8 Severozapadna fasada (Foto arh. Barbovec)	1 View of the south-east facade
9 Skica komplekta: 1. Podzemlje, 2. G.A.T., 3. koštanu tuberkulozu, 4. Upravna zgrada, 5. Prolazna zgrada, 6. Lichovica, 7. Kofmanova, 8. glavnica, 9. Kraljeva, 8. Bašna, 9. Stamborene zgrade	2 Basement plan
1 Vue de la façade sud-est	3 Ground floor plan
2 Plan du sous-sol	4 First floor plan
	5 Roof terrace plan
	6 Scale model
	7 Detail of south-east facade
	8 Northwest facade
	9 The layout of the site

1. Хируршки блок; 2. хируршки блокови; 3. патолошко-анатомска; 4. деловни као-терapeyтски блок; 5. тешкако-инструментарска и лабораторија су лабораторија; 6. стоматолошки факултет; 7. физика лабораторија; 8. интернија; 9. лабораторија — периферија; 10. интернија у другом крилу; 11. болница за хроничне и друге поремеćајне; 12. клиника за трбушне болести (интестини); 13. клиника за грудне болести (кардиологија); 14. уопштења одељења су приватни; 15. интернија; 16. акушерско-гинеколошка лабораторија; 17. интернија за рак (онкологија); 18. одељења клиника (гинеколошка, акушерска); 19. стоматолошки факултет (дентални); 20. лабораторија (патолошка); 21. лабораторија (анатомска); 22. лабораторија (клиничка); 23. лабораторија (клиничка); 24. интернија; 25. хируршки блок; 26. лабораторија (клиничка).

**Медицинска велика школа у
Београду, 1952.
Medical College in Belgrade, 1952.**

Ohridskom jezeru (1955), *Opšta bolnica u Tuzli* (1956), kao i brojni projekti i studijski elaborati za potrebe zdravstvenih ustanova. [1]

U vreme kada je počela izgradnja nove *Ginekološko-akušerske klinike Velike medicinske škole u Beogradu*, rektor škole je bio Ksenofon Šahović, a upravnik postojeće Ginekološko-akušerske klinike dr Siniša Tasovac. Objekat je bio primer savremenog principa organizacije i izgradnje zdravstvenih objekata. Međutim, izgradnja ove klinike predstavljala je samo prvu etapu u realizaciji *Kompleksa zgrada Velike medicinske škole u Beogradu*, za koji je Idejni projekat uradio Stanko Kliska, a po uzoru na kliniku iste namene koja se u to vreme gradila u Cirihu. U cilju sprečavanja da se pod pritiskom neodložnih zadataka u vreme *Obnove i Izgradnje* ratom razorenog Beograda, pribegava samo dograđivanju postojećih zdravstvenih objekata, a bez predhodno usvojenog Generalnog urbanističkog plana, Ministarstvo narodnog zdravlja NR Srbije i Uprava Medicinske velike škole doneli su odluku da se pristupi izradi *Generalnog i Etapnog plana izgradnje Medicinske velike škole u Beogradu*. U prvoj fazi pristupanja novom zadatku pod rukovodstvom Stanka Kliske izrađena je *Skica* koja je obuhvatala u najopštijim potezima *Program buduće izgradnje*, a skiciran je i *Etapni plan izgradnje*. [21:3] Celokupna delatnost arhitekta Stanka Kliske u periodu nakon Drugog svetskog rata, kao prirodna nit koja je proistekla iz međuratnog perioda, nastavila je još snažnije da podstiče nezaustvljivu modernizaciju prestonice, kako sa aspekta urbanizma tako i sa aspekta graditeljstva.

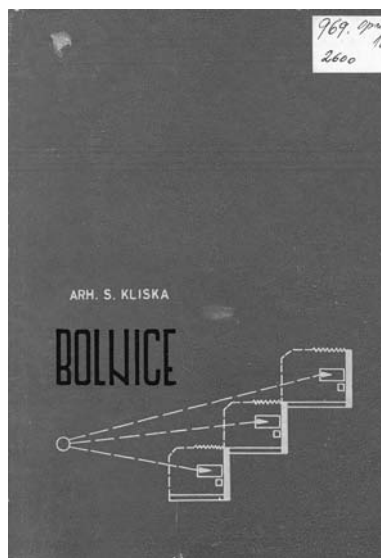
Pedagoška delatnost Beogradskog perioda arhitekta Stanka Kliske

Nakon raspisanog konkursa 1. maja 1950. godine Stanko Kliska prelazi na Arhitektonski fakultet u Beogradu, gde stiče zvanje vanrednog profesora. Držao je predavanja na predmetima *Društvene zgrade*, a potom preuzima i predavanja u grupi profesora D. Leka o zdravstvenim zgradama i rukovodi vežbama iz te oblasti. Nakon što je usvojen novi Nastavni plan i program, Stanko Kliska dobija predmet *Hoteli i bolnice*, a rukovodi i vežbama na projektovanju društvenih i stambenih zgrada od

III do IX semestra. Sa radom *Uticaj bolesničke jedinice na razvitak savremene bolnice* postaje redovni profesor na predmetu *Projektovanje zdravstvenih zgrada*, 1957. godine na III i IV godini. Stanko Kliska je bio i dekan Arhitektonskog fakulteta tokom školske 1956/57. godine, član Saveta Fakulteta i delegat u Univerzitetskom savetu. [23: 146–147]

Sa istom predanošću profesor Kliska se bavio i naučno-teorijskim aspektima medicinskih ustanova i svih tipova bolnica. Pored studijskih putovanja 1949. godine u Englesku, Dansku i Švedsku, učestvovao je na kongresu *Tehnika u bolnici* (Pariz, 1950); kongresu Internacionalne federacije bolnica u Londonu sa referatom *Strukturalna povezanost poliklinike i bolnice* (London, 1953); kongresu ftiziologa Jugoslavije u Niškoj Banji sa koreferatom *Problem hospitalizacije tuberkuloznih bolesnika* (Niška Banja, 1954); kongresu lekara u Niškoj Banji sa radom *Problem bolnica* (Niška Banja, 1956) itd. Godine 1961. Stanko Kliska je napisao udžbenike: *Bolnice* (Slika 7) i *Zdravstvena stanica i dom zdravlja*, a održao je i brojna predavanja na Kursu lekara za Komunalnu higijenu, Komiteta za zaštitu zdravlja FNRJ, kao i na Kursu za sanitarne inženjere. Profesor Kliska je bio član Saveta za narodno zdravlje i socijalnu politiku Vlade FNRJ, gde je bio zadužen za Studiju elaborata zdravstvenih ustanova (domovi narodnog zdravlja, tipski higijenski zavodi, antituberkulozni dispanzeri, stacionari, opšte bolnice I tipa, opšte bolnice sa zaraznim odeljenjem, antituberkulozne bolnice itd.), a koji su potom dostavljani Republikama na mišljenje. Na sastancima Saveta Stanko Kliska je insistirao na saradnji sa lekarima i na uskoj koordinaciji sa ljudima iz zdravstva, smatrajući tu saradnju ključnom za nastanak dobro organizovanog zdravstvenog objekta. Kao primer dobre saradnje isticao je kontakte sa dr Nojbajerom i to na realizaciji TBC ustanova, naglašavajući da još veći problem predstavljaju finansijska ograničenja sredstava za sprovođenje u delo idejnih skica i programa. [24]

U isto vreme, objavljivao je u kontinuitetu stručne radove u časopisu *Narodno zdravlje* gde je pisao o bolnicama u evropskim zemljama, planu građenja bolnica u Beogradu, potrebi osnivanja Instituta za zdravstvenu arhitekturu itd, a bavio se i izradom Studijskih elaborata: *Dom narodnog zdravlja*, *Opšta bolnica*, *Bolnica za zarazne bolesti*, *Zdravstvena stanica*, *Elementi Doma zdravlja*, *Mala bolnica* itd. Tema kojom se do kraja života bavio bila je *Uticaj organizacije bolesničke jedinice na razvitak savremene bolnice*, gde se pribegavanjem tretiranja bolesničke jedinice kao osnovnom elementu u kompoziciji bolnice sagledava njen razvitak, ali i uticaj na arhitektonsku koncepciju bolnice u celini, a sve u cilju sagledavanja i unapređenja njihove buduće izgradnje. Navedena istraživanja i javni nastupi bila su primer istrajnog i kontinual-

nog podsticanja planera i projektanata u sagledavanju važnosti napuštanja tradicionalne koncepcije izgradnje bolnice i prihvatanja novih standarda, na započetom putu obavljanja priprema za izgradnju novih i savremenih bolnica, a u širokom spektru njenog značenja i funkcija. [25: 145–147. 26: 53–55. 27: 67. 28. 29.] Okretanje Stanka Kliske ka estetskim pravcima moderne arhitekture, bila je kako posledica životnih potreba i novih tehničkih dostignuća, tako i prirodno zasićenje starog i suviše akademskog tretiranja građevina, koje ni u funkcionalnom smislu više nisu mogle da odgovore zahtevima društva. Kliska je smatrao da arhitektura kao harmonija masa, površina, prostora i linija, u svom konstruktivnom i estetskog izrazu mora da odražava ne samo umetničku suštinu, već i najvažniji cilj, odnosno unapređenje i poboljšanje uslova svakodnevnog života. U tom smislu Stanko Kliska je pozivao kolege i nadležne da najveću pažnju usmere, ne toliko ka stanovanju, koliko ka najvećem dobru čovečanstva, zdravlju svakog čoveka, a samim tim i ka izgradnji socijalno-medicinskih, higijenskih i bolničkih ustanova, kao nasušnoj potrebi čovečanstva. [24]

Stanko Kliska pripada grupi arhitekata školovanih i profesionalno stasalih u Hrvatskoj, a koji su vođeni sklopom životnih okolnosti bili profesionalno, posredno ili neposredno vezani za grad Beograd (u gimnazijskim i studentskim danima okrenut je Beogradu nošen idejom *jugoslovenstva* [31]; međuratni period ga vezuje za Beograd kroz brojne javne nastupe, konkurse, projekte, predavanja, a period posle Drugog svetskog rata ga kao *izgnanika* dovodi, a potom i trajno nastanjuje u Beogradu). Sa celom plejadom hrvatskih arhitekata i urbanista, koji su u istom periodu boravili (povremeno ili stalno) i stvarali u Beogradu, Stanko Kliska je ostavio dubokog traga u modernizaciji ovoga grada, a na prvom mestu na polju organizacionog i funkcionalnog unapređenja beogradske i jugoslovenske zdravstvene arhitekture, pa samim tim i zdravstvene kulture ovih podneblja uopšte. [32:467–477] Za svoj rad dobio je niz državnih i stručnih priznanja.

Nekako u isto vreme, Arhitektonski fakultet u Beogradu je izgubio najuglednije profesore i predvodnike struke – arhitekta Dimitrije Leko je umro 1964. godine, Milan Zloković 1965. godine, a Nikola Dobrović 1967. godine. Stanko Kliska je po sopstvenoj želji penzionisan 1966. godine u sedamdesetoj godini života. Umro je nakon tri godine 3. oktobra 1969. godine, a nakon tri dana nečujno i skromno kako je i živeo, sahranjen je na groblju u Mirogoju u Zagrebu, 6. oktobra 1969. godine, u porodičnoj grobnici svoje supruge.

Zaključak

Arhitekta Stanko Kliska (1896–1969) rođen je u Bosni, školovan i profesionalno afirmisan u Hrvatskoj u vreme Kraljevine SHS/ Jugoslavije, ali važnim delom karijere, u domenu urbanizma, arhitekture i ne manje bitnog za njegov celokupni opus, domena pedagoškog rada, vezuje se za grad Beograd u vreme okupacije i nakon Drugog svetskog rata. To je ujedno i bio period njegovog predanog i intenzivnog rada na polju zdravstvene kulture Beograda, ali i svih gradova SFR Jugoslavije, gde

god se osećala potreba za njim. Kao pripadnik značajne i brojne grupe arhitekata iz Hrvatske, koji su umnogome unapredili planiranje i izgradnju Beograda, ali i gradova širom Jugoslavije, u svesti savremenika primarno je upamćen kao ugledni jugoslovenski, a potom i beogradski graditelji bolnica i zdanja namenjenih unapređenju zdravstvene kulture ovoga grada.

Kao i delo mnogih znamenitih graditelja i profesora Arhitektonskog i drugih Fakulteta Univerziteta u Beogradu, delo Stanka Kliske čeka na objavljivanje u monografiji o njemu. To je jedini put da se zauvek sačuva od zaborava, a samim tim i odrediti značaj, uloga i mesto ovih znamenitih ličnosti savremenog urbanizma i arhitekture, tačnije kulturne istorije XX veka u Srbiji i Beogradu. I na kraju, a u prilog svemu navedenom citiraćemo reči Ive Andrića: *Svi umiru jedanput, a veliki ljudi dva puta, prvi put kada ih nestane sa zemlje, a drugi put kada propadne njihova zadužbina.*

Reference

1. Zaostavština arhitekta Stanka Kliske. Muzej nauke i tehnike (MNT). Beograd.
2. Vukotić Lazar M. Stanko Kliska (1896–1969). Arhitektura urbanizam. 2003;12–13:122–127.
3. Šegvić A. Stanko Kliska. Politika. 1969; 18.
4. Šegvić A. Stanko Kliska 1896–1969. Čovjek i prostor. 1970;1:13.
5. Martinović U. Prof. Stanko Kliska. Arhitektura urbanizam. 1970;59:36–37.
6. Lojanica M. Uz sećanja na profesora Klisku. Arhitektura urbanizam. 1970;59:38.
7. Mitrović M. Moj učitelj. Arhitektura urbanizam. 1970;59:39.
8. Stojanović B, Martinović U. Beograd 1945–1978. Urbanizam arhitektura. Beograd;1978:118.
9. T. Pl. Kliska, Stanko. Likovna enciklopedija Jugoslavije. 1987;2(K-Ren):55.
10. Uzelac Z. Hommage a Stanko Kliska. Život umjetnosti. 1988;43–44:105–107.
11. Potočnjak V. Arhitektura u Hrvatskoj. Građevinski vjesnik. 1939;4–5:49–79.
12. Pavlović E, Pavlović, I. Stanko Kliska (1896–1969) arhitekt bolnice u Sušaku. Acta med-his Adrat. 2005;3(1):11–118.
13. Anonim. Kliskina zgrada u Zagrebu. Vreme. 1929; 4.
14. Enes. Danas počinju radovi oko gradnje moderne zakladne bolnice koja će stajati 52 milijuna dinara. Novosti 1935; 5.
15. Anonim. Nova željeznička bolnica biće dovršena prije Zakladne bolnice na Rebru. Večer. 1938: 5.
16. Anonim. Nova željeznička bolnica na Rebru gradit će se na proljeće. Jutarnji list. 1938; 8.
17. Kušević R. urednik. Jugoslavija na tehničkom polju (1919–1929). Zagreb; 1929.
18. Kojić B. Društveni uslovi razvitka arhitektonske struke u Beogradu 1920–1940. godine. Beograd; 1978.

19. Vukotić Lazar M. Beogradsko razdoblje arhitekta Nikole Dobrovića (1945–1967). Beograd; 2002.
20. Anonim. Izgradnja Medicinske Velike škole. Univerzitetski vesnik. 1950;1.
21. Anonim. Podižu se nove medicinske ustanove. Rad. 1950; 3.
22. M.S., Pod Avalom će biti sagrađen bolnički centar za tuberkulozu-najveći na Balkanu. Glas. 1950; 3.
23. Visokoškolska nastava arhitekture u Srbiji 1846–1971. Beograd; 1996.
24. Arhiv Jugoslavije (AJ). Fond br. 36. Fascikla br. 1. Jedinica br. 36-1-508.
25. Kliska S. O planu građenja bolnice u Beogradu. Narodno zdravlje. 1950; 145–147.
26. Kliska S. O zdravstvenim zgradama. Arhitektura. 1953; 53–55.
27. Kliska S. Regulativa za izgradnju zdravstvenih ustanova. Arhitektura urbanizam. 1961; 67.
28. Kliska S. Prilog rešavanju problema savremene bolnice. Zbornik arhitektonskog fakulteta 1953–1956. 1956; separat.
29. Kliska S. Zdravstvena stanica i dom zdravlja. Beograd; 1957.
30. Kliska S. Bolnica. Beograd; 1961.
31. Ignjatović A. Jugoslovenstvo u arhitekturi 1904–1941. Beograd; 2007.
32. Kadijević A. Hrvatski arhitekti u izgradnji Beograda u 20. stoljeću. Prostor. 2011; 467–477.

Spisak ilustracija

Slika 1. Stanko Kliska (1896–1969). (Izvor: Zaostavština arhitekta Stanka Kliske, Muzej nauke i tehnike u Beogradu).

Slika 2. Formular sa ličnim podacima Stanka Kliske za Enciklopediju Jugoslavije za NR Srbiju Leksikografskog zavoda FNRJ (Izvor: Zaostavština arhitekta Stanka Kliske, Muzej nauke i tehnike u Beogradu).

Slika 3. Bolnica na Rebru u Zagrebu, 1934–1941. (Izvor: Zaostavština arhitekta Stanka Kliske, Muzej nauke i tehnike u Beogradu).

Slika 4. Sanatorij Predsedništva vlade FNRJ (1947–1949). Adaptacija prvobitnog projekata 1955. godine po projektu arhitekta Milana Zlokovića u Specijalnu bolnicu za dečiju paralizu i koštano-zglobnu tuberkulozu na Banjici (Izvor: objavljeno u Arhitektura urbanizam br. 8–9, 1961; 19).

Slika 5. Ginekološko-akušerska klinika u Beogradu (1948–1956). (Izvor: Zaostavština arhitekta Stanka Kliske, Muzej nauke i tehnike u Beogradu).

Slika 6. Medicinska velika škola u Beogradu, 1952. godine.

Slika 7. Naslovna strana knjige Stanka Kliske *Bolnica*, 1961. godina, u izdanju Građevinske knjige. (Izvor: Zaostavština arhitekta Stanka Kliske, Muzej nauke i tehnike u Beogradu).

Rad primljen: 19. 7. 2014.

Recenziran: 25. 9. 2014.

Prihvaćen: 1. 10. 2014.